

DOSSIER

LA DONA OBRERA A LA
SÈNIA, 1900 – 1970*Eva Garcia Lleixà**Centre d'Estudis Seniencs*

“Quan s’estudia el procés d’industrialització d’una comunitat rural com la Sènia, ens n’adonem de la importància del paper de la dona en tot aquest etapa.”

Des del Centre d'Estudis Seniencs s'intenta recuperar la memòria popular del nostre poble per preservar-la i analitzar-la. Molt sovint, quan s'analitza una situació històrica o social descobrim noves vies d'investigació i recerca. En el cas específic de la Sènia, s'ha volgut recuperar les arrels del nostre poble i entendre les raons del perquè un poble rural com la Sènia ha passat a ser un dels motors econòmics de les nostres terres. Des de fa un temps, el Centre d'Estudis Seniencs s'ha centrat en l'anàlisi de la industrialització a la Sènia, el com, el quan i el perquè d'aquesta evolució en un nucli tan apartat dels centres polítics i socials del moment. Fruit d'aquests estudis s'ha editat diferent material d'investigació, com ara articles de recerca i un DVD *Història de la indústria a la Sènia. Del riu a les noves tecnologies* que recullen algunes de les conclusions extretes d'aquests últims anys d'investigació.

Quan s'estudia el procés d'industrialització d'una comunitat rural com la Sènia, ens n'adonem de la importància del paper de la dona en tot aquest etapa. La figura femenina va passar de ser una espectadora dels canvis socials que es produïen al seu voltant a ser-ne principal protagonista i decidir el paper que volia jugar en tot aquest procés. La seva importància dins de tota etapa històrica ha

Treballadors i treballadores de la fàbrica de Martorell, finals segle XX

Treballadors i treballadores de la fàbrica de Calduch, anys 20.

Grup de dones que feien de criades, anys 20.

estat molt sovint eclipsada pel predomini del testimoni masculí, encara que dones i homes van interaccionar i treballar junts en tot aquest procés de canvi d'una societat rural a una societat industrial, com és el cas de la Sénia.

La incorporació de la dona a la fàbrica, principis del segle XX

L'establiment de les primeres fàbriques en una comunitat rural va comportar la demanda d'una mà d'obra a la qual s'havia d'ensenyar a treballar en diferents àmbits fabrils dels quals tenien complet desconeixement. El treball de les dones fins aquell moment estava centrat a tenir cura de la casa i la família i anar a treballar al camp a les terres que tenien en propietat o arrendades.

La primera empresa de què tenim constància a la Sénia és la fàbrica de paper de Martorell o de Dalt que va ser establerta per Marià Martorell. Cap a mitjans del segle XIX, Marià Martorell va comprar un salt d'aigua del riu Sénia a l'Ajuntament i a la seua vora va establir la fàbrica de paper. L'empresa va funcionar fins a l'any 1979, malgrat els canvis de propietari. La mà d'obra majoritària era la masculina,

encara que també sabem de dones que hi treballaven, fet que podem confirmar amb la seva presència a les fotografies de grup que s'han pogut recollir. Quan observem aquestes fotografies veiem com la incorporació de la dona al món del treball es produïa molt aviat, ja que moltes eren encara xiquetes.

Ja a principis del segle XX va arribar un comerciant de pèl de Barcelona, Joan Calduch, i va fundar la coneguda popularment com "la fàbrica de Calduch", primera empresa de fabricació de pinzells de la població. Aquesta primera empresa pinzellera es va establir vora del riu on abans hi havia un molí d'oli i que abans havia estat fariner. L'aigua clara i corrent era bàsica tant a les fàbriques de paper com a les de pinzells. En aquell moment no hi havia aigua corrent disponible al nucli urbà i aquestes primeres empreses es van establir a la vora d'un riu del qual es podia aprofitar l'aigua per netejar el pèl. Fins aquell moment, les dones havien estat portant la casa i treballant al camp.

"El treball femení era molt preuat en la fabricació de pinzells ja que la destresa i habilitat per a treballar el pèl i muntar els pinzells era característica de les dones."

Colla de plegadores d'olives de la Sénia, 1951.

Secció d'envernissat de "Hijos de Antonio Prades", anys 40.

El treball al camp era inherent al treball de casa ja que la majoria de les cases de la Sénia tenien alguns tros d'oliveres o ametllers i un hort per nodrir d'aliments la família. El seu horari vital depenia d'aquest treball al camp i de tenir cura dels fills i de l'home, adaptant així el seu ritme vital al de la família. La demanda de mà d'obra de la fàbrica de pinzells de Calduch va comportar la incorporació d'un nombrós grup de dones senienques a una fàbrica, amb un canvi complet del seu horari, que ja passava a ser el de la fàbrica on feien un treball remunerat i que els condicionava totes les altres activitats que fins llavors havien desenvolupat. Aquesta fàbrica de pinzells va arribar a tenir vora 100 treballadors, dels quals la gran majoria eren dones. El treball femení era molt preuat en la fabricació de pinzells, ja que la destresa i habilitat per a treballar el pèl i muntar els pinzells, era característica de les dones. Els homes que treballaven a Calduch ho feien al torn per a fer els mànecs dels pinzells. Tota la resta del procés d'elaboració era en mans femenines. Moltes d'aquestes dones eren xiquetes i xiques ben joves que hi van anar a treballar per ajudar a casa amb un sou segur, que no depenia de la collita d'olives o del temps meteorològic,

sinó que els pocs diners que aportaven garantien l'economia familiar. Guadalupe Cid, de 99 anys d'edat, ens explica com la fàbrica de Calduch va dinamitzar l'economia de la Sénia, un poble rural allunyat de grans capitals, però que malgrat això, no s'arreglava el camí per anar a la fàbrica *"ara està la costa aquella mig bé, però allavors hi havia una carretera que quan natros anàvem a les sis del matí, les caigudes que teníem, los ginolls pelats, allò era un desastre"*. Guadalupe va entrar a treballar a la fàbrica de Calduch quan tenia 11 anys d'edat per ajudar amb diners a casa i les xiquetes més menudes feien els pinzells més petits que requerien gran habilitat amb el treball del pèl. L'horari de treball d'aquelles dones anava de les sis del matí fins a migdia quan anaven a casa a dinar i després tornaven a la fàbrica fins a les 18h de la tarda o fins a les 20h depenent de la llum. En motiu del sant de l'amo de la fàbrica, sant Joan, es feien grans menjades i celebracions que trencaven amb la rutina de treball de la fàbrica i era una mostra de l'estima que tenia Joan Calduch pels seus treballadors, als que també ofería un "lloguer" per Nadal en

"Quan l'aigua corrent va arribar, la fabricació de pinzells ja era possible dins del nucli urbà."

Treballadores de la fàbrica de pinzells de José Vives, anys 60.

Treballadores de la fàbrica de Pamplona celebrant sant Guillermo, anys 60.

forma d'aliments. Cal dir, però, que les dones que treballaven a la fàbrica havien de continuar mantenint el nucli familiar i treballar igualment a la terra els diumenges que tenien lliures, ja que el dissabte era un dia laborable com qualsevol altre.

Altres empreses de pinzells van nàixer a partir de la fàbrica de Calduch, que va desaparèixer amb la Guerra Civil. Els fusters que havien après a fer anar el torn podien establir una fàbrica de pinzells ells mateixos. Ricardo Garcia va ser un cafeter que es va establir com a pinzeller, ja que a l'inrevés ho havia fet Calduch, que havia participat en la construcció d'un càfè-cinema a la població. La fàbrica de sifons de Ricardo Garcia i família produïa els sifons que posteriorment consumirien al càfè de la seva propietat. Aquest és un exemple d'economia de subsistència de principis de segle XX. Cap als anys 20 es va remodelar el càfè per adaptar-lo com a fàbrica de pinzells. Aquesta va ser la primera fàbrica de pinzells que es va instal·lar al mig del poble. Quan l'aigua corrent va arribar, la fabricació de pinzells ja era possible dins del nucli urbà. En aquest cas la mà d'obra femenina va continuar sent bàsica en la fabricació de

pinzells, amb l'home destinat a les tasques més feixugues al torn i la serra. Aquesta fàbrica de pinzells ha perdurat fins els nostres dies.

En paral·lel a la incorporació de la dona al món de la fàbrica, també hi havia dones que continuaven desenvolupant tasques domèstiques dins i fora de casa, ja que era molt habitual anar a fer de criada a casa d'atri, de forma individual o en grup, a les cases més riques del poble o a cases benestants dels pobles dels voltants. Aquesta també és una forma de treball femení remunerat encara que fora de l'ambient d'una fàbrica.

La dona treballadora a partir de la Guerra Civil fins els anys 70

Durant la Guerra Civil, les dones senienques també van treballar, encara que moltes fàbriques van plegar temporalment. El treball que elles desenvolupaven tenia estreta relació amb el fet de la guerra, ja que moltes xiques del poble van anar a treballar al camp d'aviació, primer republicà i més tard de la Legió Cóndor. Al camp d'aviació

"Les mestres d'escola també formen part d'aquest nombrós grup de dones que es van reincorporar al món laboral de la població després de la guerra."

Treballadora d' "Industrias Bellaubí", anys 70.

“Les colles de plegadores estaven formades per dones que treballaven a casa i anant a plegar olives complementaven l'economia familiar amb el que cobraven.”

i a la població es van establir molts pilots i soldats que mantenien en condicions els aparells de l'exèrcit de la República i després els aparells dels rebels i dels alemanys de la Legión Cóndor. Les dones del poble eren contractades per a fer feines de cuinera o de criada dels alts càrrecs. Encara que fora d'un ambient fabril, també era un treball remunerat. Després de la Guerra Civil es va produir un lleu creixement de la població que va comportar l'establiment de negocis i botigues, la majoria d'ells despatxats per dones, també dones treballadores. Les mestres d'escola també formen part d'aquest nombrós grup de dones que es van reincorporar al món laboral de la població després de la guerra.

El treball al camp era comú entre les dones, que anaven a plegar olives o a l'ametlla a les seves pròpies terres i també anaven a l'hort que la majoria de famílies tenien. Les plegadores d'olives eren colles de dones que anaven a plegar olives a les finques més importants del poble o en altres als que els faltava mà d'obra, cobrant a tant l'hora, a més d'anar a plegar a les seues finques pròpies. Les colles de plegadores estaven formades per dones que treballaven a casa i anant a plegar olives complementaven l'economia familiar amb el que cobraven. La recollida d'olives pot anar des de l'octubre fins al maig, en anys amb bona collita. Les plegadores es reunien a primera hora del matí o de la tarda i anaven caminant cap a la finca on les havien llogades i en el millor dels casos, anaven en carro. La seua eina de treball era la destresa per plegar olives, a més d'un cabàs i unes ungles que facilitaven la plega dels fruits. Treballaven tota la setmana, inclosos els diumenges perquè, com explica Cinta Esteller, *“com estaven los homes a casa, los dumenges tamé anàvem a plegar i ells se quedaven en los crios”* Un cop acabaven de plegar les olives se celebraven dinars i festes, fet que li donava un toc lúdic a una activitat ben dura, ja que s'anava a plegar amb qualsevol condició meteorològica. Com explica Cinta Esteller Querol, de 84 anys d'edat, que va ser cap de colla de plegadores, *“ara se'n verien un brut, ara pa plegar, com nyi ha màquines ja no volen a les dones”*, ja que el

“Aquesta incorporació de la dona en una fàbrica de mobles va ser molt primerenca, ja als anys 40 i ha perdurat i augmentat fins els nostres dies.”

treball de les plegadores d'olives va ser bàsic per a aprofitar la collita d'olives, principal motor econòmic de la Sénia fins fa ben poc. Cinta Esteller també ens explica com varen aconseguir establir una jornada de 4 hores, normalment a la tarda, després que una vegada es va fer de nit mentre esperaven que vingués l'amo de la finca on treballaven i les condicions de treball no van ser les adequades, ja que quan es fa fosc és impossible treballar al camp amb efectivitat. Entre totes les plegadores van establir treballar 4 hores a la tarda i fixar així les condicions a l'amo que les llogava. Cinta Esteller va treballar com a plegadora d'olives fins l'any 1974 o 1975, aproximadament. Aquest treball tradicionalment femení va ser substituït progressivament per les màquines de plegar, encara que van conviure durant un llarg període, fins que el disseny de les màquines va ser perfeccionat en funció del tipus de terreny a plegar. Joan Arasa Monllau, *Joan de Silvela*, va fer un vers dedicat a les plegadores d'olives senienques:

*“Les plegadores de la Sénia
 tenen molt bones mans
 pleguen 4 o 5 decàlitros al dia
 i, de nit, carícies als seus homes fan”*

El treball de fuster sempre ha estat present a la Sénia. Aquest ha estat el nucli d'on han sorgit totes les empreses de mobles que actualment són la base econòmica de la població. Sense l'habilitat i enginy d'aquells primers fusters no podríem anomenar a la Sénia com el centre de producció de mobles de Catalunya i comarques de Castelló. La primera fàbrica, com actualment coneixem el concepte de fàbrica, va ser “Hijos de Antonio Prades”, en els seus inicis amb una producció totalment artesana i més endavant fabricant mobles en sèrie. El treball femení era bàsic a la zona d'envernissar els mobles, ja que era una tasca manual que les dones podien fer fàcilment i de forma eficaç. Els homes s'encarregaven de tota la resta del procés. Aquesta incorporació de la dona a una fàbrica de mobles va ser molt primerenca, ja als anys 40 del segle XX, i ha perdurat i augmentat fins als nostres dies, quan la majoria de la població treballava directament o indirectament a les fàbriques de mobles.

A més de les primeres fàbriques de mobles també van nàixer noves indústries de pinzells. Seguint l'exemple de Ricardo Garcia, l'any 1944 José Vives es va establir per lliure després d'haver adquirit l'experiència com a torner a la fàbrica de Calduch. Va establir la seua fàbrica als afores de la població i la mà d'obra va ser fonamentalment femenina pel fet de la destresa de les dones fent els pinzells. En aquests temps ja s'havia produït el primer flux migratori de gent arribada a la Sénia que provenia dels pobles de la Tinença, que baixaven a viure a la Sénia buscant un treball estable i remunerat, deixant enrere la vida del mas lligada a la terra. I cap als anys 60 va arribar el segon gran flux de gent immigrada des de les terres d'Andalusia, especialment des de la zona de Cazorla. Quan observem les fotografies de les treballadores de la fàbrica de pinzells de José Vives veiem un grup heterogeni de dones que provenien de diferents zones geogràfiques i amb diferents edats, les més joves són les noies que acabaven d'arribar al poble i les més grans són dones que ja havien treballat els pinzells a la fàbrica de Calduch.

“Es va establir el sistema de poder endur-se la feina a casa, fet que facilitava a les dones poder compaginar la seva vida familiar amb la laboral.”

La següent gran indústria de pinzells que va sorgir de la fàbrica de Calduch va ser l'establerta per Guillermo Pamplona, que havia estat representant dels productes de Calduch arreu de les nostres terres. Quan aquesta empresa va desaparèixer va adquirir-ne la maquinària i va fundar la seva pròpia empresa de pinzells, encara en funcionament en mans dels seus descendents. La producció va ser mecanitzada, encara que en aquesta indústria la mà d'obra va continuar sent femenina i es va establir el sistema de poder endur-se la feina a casa, fet que facilitava a les dones poder compaginar la seua vida familiar amb la laboral. Les dones feien els pinzells al seu domicili i després es recollia el producte ja acabat per a portar-los a la fàbrica. Són recordades les grans menjades que ofería Guillermo Pamplona als seus treballadors amb motiu del seu sant, ja que segons recorden les operàries mai s'havien vist tants llagostins junts.

Dintre de l'àmbit de la fabricació de mobles, de la fusteria de José Bellaubí Sanz en va sorgir l'any 1950 "Industrias Bellaubí", empresa del sector del moble de mida mitjana en relació al context espanyol de l'època. El treball femení en el sector del moble es concentrava a la zona de envernissar i a la secció de xapa, com també havia succeït a "Hijos de Antonio Prades".

Aquesta plena incorporació de la dona al món del treball d'una fàbrica, en aquest cas de mobles, va suposar una adaptació de l'horari vital com ja havia succeït amb aquelles primeres treballadores de la fàbrica de Calduch. L'horari que seguiria la família i les activitats al seu voltant seria l'horari que tindria la dona a la fàbrica on treballava. El treball de la dona no s'acaba amb la seva jornada laboral remunerada sinó que continua de forma gratuïta quan arribava a casa, una altra forma de treball. El nucli familiar s'estructurarà a partir de les entrades i sortides de la fàbrica de la dona que porta la casa.

"El nucli familiar s'estructurarà a partir de les entrades i sortides de la fàbrica de la dona que porta la casa."

FOTOGRAFIES – Arxiu C.E.S., agraïm la col·laboració de:

Família Andreu, Liberto Jornet, Ricardo Zaragoza, Fidel Jacques, Cinta Esteller, Alberto Querol, Carmen Vives, José Ramón Bellaubí i Rodrigo Garcia.

BIBLIOGRAFIA:

D.V.D: "Història de la indústria a la Sénia. Del riu a les noves tecnologies", Centre d'Estudis Seniencs - Audiovisuals de l'instant, 2005.

Almuni, V. - Villabí, M. et alii: *Molins, tallers i fàbriques a la Sénia. El procés d'industrialització a una comunitat rural*. Centre d'Estudis Seniencs – Fundació Caixa Tarragona. La Sénia, 2003.

Ferré, N.: "Dels fogons a la fàbrica. La dona obrera a la Sénia en temps del franquisme (1939 – 1970)", dins de *Lo Senienc. Memòria, natura i llengua*, núm. especial 3, Centre d'Estudis Seniencs – Ajuntament de la Sénia. La Sénia, 2006.

Garcia, E.: "Fusta i pèl: viure de fer pinzells. La fàbrica de pinzells de José Vives", dins de *Lo Senienc. Memòria, natura i llengua*, núm. especial 2. Centre d'Estudis Seniencs – Ajuntament de la Sénia. La Sénia, 2005

Sabaté, R.: *Cronologia, peculiaritats i semblança de la Sénia*, Ajuntament de la Sénia. La Sénia, 1992.